

חיים מעל הכל

אמיתי עציוני

ברי לכל כי הדרישה לדמוקרטיזציה אינה יכולה לשמש עוד כצידוק למדיניות החוץ האמריקנית, ועתה יש לראות איזה עיקרון מנחה יתפוס את מקומה. אני מציע לקבוע את ההכרה בעליונות החיים כעיקרון הזה. במילים אחרות, על ארצות-הברית ועל אומות נאורות אחרות לאמץ מדיניות המושתתת על הרעיון שלכל אדם מוקנית הזכות להיות חופשי מאלימות קטלנית, מפציעה ומעינויים.

הזכות לא להיהרג, לא להפוך לבעל מום ולא לעבור עינויים הוכרה בהצהרה האוניברסלית בדבר זכויות האדם של ארגון האומות המאוחדות משנת 1948. קודם לכן היא קודשה בהכרזת העצמאות האמריקנית, המעניקה לחיים קדימות על פני חירות ואושר. זכות זו משתקפת גם בתפיסות דתיות הרואות בבני האדם את ילדיו של האל, וברעיון היהודי שעל פיו "כל המקיים נפש אחת כאילו קיים עולם מלא".

רבים נוטים להניח שקיים מתח בלתי נמנע בין חיזוק הביטחון האישי – או ההגנה על החיים – ובין זכויות הפרט והאזרח. מבקרים מזהירים כי דמוקרטיה ליברליות המעמידות את ביטחון הפנים בראש מעייניהן עלולות להפוך, כמעט מבלי משים, למדינות משטרה. החששות האלה אינם משוללי יסוד: כל מדינה חייבת לשאול את עצמה ללא הרף באיזו מידה תוכל לפעול למען ההגנה על החיים בלי לפגוע בזכויות המשפטיות והפוליטיות.

ובכל זאת, אין להתעלם מעליונותה של הזכות לחיים; בעיניי, חשיבותה עולה על זו של כל שאר הזכויות. בדרך כלל נוהגים להבחין בין זכויות

משפטיות-פוליטיות (דוגמת הזכות לבחור או חופש הביטוי) ובין זכויות סוציו-אקונומיות (דוגמת הזכות לתעסוקה והזכות להשכלה). במיון מסוג זה, זכויות הקשורות לביטחון אישי נכללות בדרך כלל בקטגוריה המשפטית-פוליטית. להבנתי, החלוקה המקובלת אינה מספקת וראוי להוסיף עליה הבחנה נוספת – זו שבין זכויות הביטחון לזכויות המשפטיות-פוליטיות. הסיבה לכך היא שבמצבים מסוימים, שבהם שורר תוהו ובוהו פוליטי ומוסרי – כאשר מתבצעים רצח עם או פשעי מלחמה, למשל – השמירה על הביטחון האישי הבסיסי היא צורך דוחק יותר מן הדאגה לזכויות אחרות.

חלק ניכר מן הדיון בתחום האתיקה עוסק בדיורו הטוב ולא בקביעת הראוי והאל-ראוי. לאור העובדה שהצלת חיים והגנה על זכויות משפטיות-פוליטיות הן בבירור שתי מטרות נעלות וחשובות עד מאוד, נוטים אנשים לסרב לבחור בין השתיים ולהתעקש כי הן יכולות לדור בכפיפה אחת. אך מה לעשות כאשר אי-אפשר לקדם אותן במקביל?

מתן ביטחון בסיסי – הבטחת הזכות לחיים – קודם למימושה של כל זכות אחרת, בדיוק מפני שכל הזכויות תלויות בזכות לחיים ואילו הזכות לחיים אינה תלויה בשום זכות אחרת. אולי פשטני מדי לומר כי אנשים מתים אינם יכולים לממש את זכויותיהם, בעוד שאנשים החיים בביטחון יכולים לתבוע אותן במלואן, אך עדיין יהא זה נכון לטעון שכאשר מופרת הזכות לביטחון מאוימות גם כל הזכויות האחרות. כלל זה יפה כמובן רק למקרים של סכנת חיים ממשית – לא לניסיונות לעורר פחד לצרכים פוליטיים. העיקרון של הגנת החיים אינו רואה בעין יפה את קיצוץ חירויות היסוד למען כמה הישגים שוליים במקומות כמו לונדון, מדריד או ניו יורק, שבהם קיימת ממילא רמה סבירה של ביטחון. ועם זאת, בהחלט יש מקום להדגיש את קדימותו של העיקרון במקומות שבהם אין ביטחון כזה – ברחובות בגדאד, למשל, כמו גם בחלקים רבים של אפגניסטאן.

הטענה שאנו מייחסים לזכות לחיים ערך רב יותר מאשר לכל הזכויות האחרות נסמכת גם על העובדה שהקודים הפליליים של כל החברות החופשיות קובעים עונשים חמורים יותר על פשעים כגון רצח, הטלת מום או עינויים מאשר על עבירות רכוש, הפרת חופש הדיבור או גילויי אפליה. הקודים האלה משקפים נאמנה את מדרג הערכים של החברה; ההירארכיה המוסרית שהם מבטאים התגבשה במשך מאות שנים של פסיקות משפטיות, דיונים ציבוריים,

מחקרים במדעי החברה וניסיון כללי. הערך שאנו מייחסים לזכות לחיים הוא גם הסיבה לכך שרוב החברות המודרניות מגנות עיניי, ושמוניעת רצח עם נחשבת לסיבה לגיטימית להתערבות בענייניה הפנימיים של מדינה אחרת – לגיטימית יותר, על כל פנים, מאשר הדרישה לדמוקרטיזציה.

לצד הטעמים המוסריים קיימות גם סיבות אמפיריות לקידום מדיניות חוץ המבוססת על יחס של כבוד לחיים. אחת הבולטות שבהן היא העובדה שהגנה יעילה על החיים מרחיבה גם את התמיכה הציבורית בזכויות שאינן ביטחוניות (כלומר זכויות משפטיות-פוליטיות). ממצא זה מפרך את ההנחה ההפוכה, שבה מחזיקים רבים מתומכי הדמוקרטיזציה האגרסיבית, ובמיוחד אלה מהם הטוענים כי שינוי המשטר חיוני להפיכת מדינות לחברות שוחרות שלום בקהילה הבינלאומית.

בסקירת משאלי דעת קהל שנערכו בארצות-הברית בעקבות אירועי ה-11 בספטמבר, מצאתי שזמן קצר לאחר אותם אירועים ניכרה בקרב כמעט שבעים אחוזים מהאמריקנים נטייה מופגנת לוותר על זכויות שונות המוגנות בחוקה על מנת למנוע התקפות נוספות. כמה משקיפים חדי-עין ציינו כי אילו נמחקה עיר אמריקנית שלמה במתקפת טרור גרעיני, הייתה ארצות-הברית משעה זכויות חוקתיות בקנה מידה נרחב, ממש כשם שעקרון ה"הביאס קורפוס" הושעה בבריטניה בשיאה של המתקפה הגרמנית בימי מלחמת העולם השנייה. ואולם, הואיל ואמריקה לא ספגה מהלומות טרור נוספות מאז 2001, ותחושת הביטחון שבה בהדרגה לשכון בלב האזרחים – כפי שניתן ללמוד מהתאוששות ענף התעבורה האווירית – התחדשה גם התמיכה הציבורית הרחבה בהגנה חוקתית על זכויות בסיסיות. בשנת 2005 כבר העידו שבעים אחוזים מן האמריקנים כי מצב זכויות האזרח במדינתם מטריד אותם יותר מן המצב הביטחוני.

על הזיקה בין הזכות לחיים ובין כל הזכויות האחרות ניתן ללמוד גם מן העמדות שביטאו נציגי החוק האמריקנים בתקופה שבה שיעורי הפשיעה האלימה בערים הגדולות של ארצות-הברית הרקיעו שחקים. כשמפקד משטרת לוס אנג'לס לשעבר, דריל גייטס, העיר כי ניתן היה לבלום את המהומות שפרצו בעקבות פסק הדין במקרה של רודני קינג עוד בראשיתן אילו רק "ירדו לשם [כמה שוטרים] וירו בכמה אנשים", הזדהו רבים עם דבריו. מפקדי משטרה אחרים העדיפו גם הם גישה של "לירות קודם ורק אחר כך לשאול שאלות". כיום, לאחר שרמת האלימות בכרכים האמריקניים ירדה במידה ניכרת, עלול

מפקד משטרה המתבטא באורח כה בוטה נגד זכויות אזרחיות אלמנטריות למצוא את עצמו מחוסר עבודה בו ביום.

דוגמה נוספת לתופעה זו מספקת לנו רוסיה של העידן הפוסט־סובייטי. רוסיה לא הייתה אמנם מעולם דמוקרטיה ליברלית במלוא מובן המילה, אך חלק גדול מן ההתקדמות שהושגה בה בתחום זכויות האזרח התאיין בהדרגה כשהרוסים החלו לחוות רמות גבוהות להחריד של פשיעה אלימה. ולדימיר פוטין, שהניע את המשטר לכיוון סמכותני, נתפס ברוסיה עד לאחרונה דווקא כמנהיג שאינו נוקט קשיחות מספקת במלחמה בפשע, בדיוק מפני שרבים מבני ארצו חשו בחסרונו של אותו ביטחון בסיסי.

אפשר להתווכח על הצורך בפעולה ישירה למען שמירת הזכות לחיים וזכויות נוספות במדינות אחרות. אני סבור כי המציאות הבינלאומית האכזרית מחייבת אותנו לפעמים לפעול על פי הכלל המנחה של העדפת "הרע במיעוטו", כדי להימנע מן הגרוע מכל – ורב המרחק בין ההכרה הזאת ובין הסברה שיש באפשרותנו לבחור בין הטוב ביותר ובין הטוב הבא בתור. עובדה מצערת היא שפעמים רבות אין השלטון מצליח לספק אפילו הגנה על החיים – כפי שנוכחנו שוב ושוב בדרפור, בקונגו, בעיראק, באפגניסטאן, בבורמה ובמקומות נוספים. אין ספק שגם מטרות מוסריות אחרות ראויות לתמיכתנו, אך הואיל ויכולתנו לתקן את העולם מוגבלת ביותר, אנו חייבים לפעול על פי סדר עדיפויות מסוים. בסדר הזה, ההגנה על החיים צריכה לתפוס את המקום הראשון.

אמיתי עיצוני הוא ראש המכון ללימודי קהילתנות באוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון. מאמר זה מבוסס על ספרו האחרון, 'ביטחון תחילה: לקראת מדיניות חוץ איחנה ומוסרית' (ייל, 2007).